

УДК 821.161.2-191.09 [М. Вінграновський]

Т.А. ВИННИК,
*аспірант Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЛІРИЧНИЙ СЮЖЕТ У ВІРШІ-МЕТАФОРІ

Статтю присвячено вивченню ліричного сюжету у вірші-метафорі у творчості М. Вінграновського. Його структуру досліджено у трьох аспектах: змістовно-тематичному, структурно-стильовому та онтологічному. Особливо звернено увагу на основні риси ліричного сюжету у вірші-порівнянні, вірші-алегорії та вірші-символі.

Ключові слова: вірш-метафора, вірш-порівняння, вірш-алегорія, вірш-символ, ліричний сюжет.

Творчість поета М. Вінграновського характеризується особливою образністю та застосуванням багатой палітри художніх засобів, зокрема, вона включає у себе ознаки вірша-метафори. Проте наразі у сучасному літературознавстві немає єдиного підходу до визначення жанру «вірш-метафора», його ознак та особливостей. У зв'язку з цим постає потреба детальніше розглянути особливості функціонування вірша-метафори у літературі, визначити основні характеристики та його складники.

Актуальність статті обумовлена необхідністю провести системне дослідження особливостей функціонування ліричного сюжету у вірші-метафорі у творчості М. Вінграновського. Ми акцентуємо увагу на сюжетно-композиційних та стильових особливостях вірша-метафори і його різновидів.

Теоретичне обґрунтування поняття «ліричний сюжет» знайшло своє висвітлення у працях зарубіжних і вітчизняних вчених, зокрема, М.Ю. Лотмана, В.Б. Шкловського, Б.В. Томашевського, Ю.Н. Тинянова, Л.С. Виготського, В.А. Грехнева, А.М. Гаркаві, Т.І. Сільман, Л.Я. Гінзбург та ін. Ці дослідники акцентували увагу на дослідженні структури та особливостей сюжету в літературі загалом або в певному її роді (епосі, ліриці чи драмі), проте не зверталися до вивчення своєрідності ліричного сюжету у вірші-метафорі. Наукові доробки із загальної теорії вірша-метафори знайшли своє відображення в працях Б.П. Іванюка та І.В. Прокоф'єва.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей ліричного сюжету у вірші-метафорі та його різновидах у творчості М. Вінграновського.

За словами В. Моренця, метафоризація поетичного мислення покоління «шістдесятників», яскравим представником якого є М. Вінграновський, «зумовлена естетизацією письма, критерій правильного рішуче змінювався критерієм прекрасного. Мистецтво слова повертало собі власну сутність, упосліджену кипінням «возмущенного розуму». Адже правильне лежить у руслі понятійного і підвладне раціональному обчисленню. Прекрасне – завжди метафоричне саме по собі, бо є знаком вищого і незбагненого смислу, абсолютною формулою, якою життя одиниці поєднувалося з вічністю» [8, с. 197].

На думку А. Малишка [7, с. 150–151] та Є. Адельгейма [1, с. 17], лірика М. Вінграновського за образним ладом та формальними ознаками традиційна і спирається більше не на метафору, а на епітет, зокрема, на його зоровий компонент, насичений грою контрастних настроїв, барв, нюансів, на що звернули увагу й інші критики. Ю. Ковалів вважає, що «метафори <...> ніколи не цурався М. Вінграновський, і не тільки у таких поодиноких образних

мазках («сонця кров солом'яно-руда»), а й у поезіях, що сприймаються як суцільна метафора. <...> Трапляються у поета й метафори, що мають іншу формотворчу основу, тобто метафори з відсутністю зв'язку з художнім означенням: «В гнізді сорочім сніг сидить» або «Колесо кортить себе. Голос у колеса довгий» [11, с. 19].

У сучасній теорії літератури визначення жанру «вірш-метафора» не є загальноприйнятним. Дослідники по-різному називають тип поетичних творів, які будуються за принципом образної композиції. В.М. Жирмунський визначає поезію такого типу, як «форму простого паралелізму схожих образів або їх символістського трактування» [6, с. 194], Д.Д. Благой – як «двочленну композицію» [2, с. 197], В.А. Грехнев – як «бінарну композиційну форму» [5, с. 160]. При аналізі віршів-метафор Е.В. Ужогова та Е.С. Хаєв користуються терміном «розгорнута метафора» [16, с. 168], а Ю. Тинянов зазначає, що в ліриці такого типу «одна метафора, одне порівняння заповнює весь вірш <...> весь вірш є одним складним образом...» [15, с. 43].

Б.П. Іванюк розглядає вірш-метафору як один із жанрових утворень у ліриці, виокремлюючи такі різновиди: вірш-порівняння, вірш-алегорію та вірш-символ [9, с. 18]. Учений визначає вірш-метафору як таку «...художню цілісність, в якій метафорична структура, охоплюючи весь твір повністю, отримує композиційно-мовленнєве вираження, що є найбільш репрезентативним і безпосереднім підтвердженням співвіднесеності метафори і твору» [10, с. 132]. Тобто Б.П. Іванюк, окреслюючи композиційну структуру та образність, розглядає вірш-метафору та її різновиди зі структурно-стильової точки зору. На наш погляд, доцільним є розширення напрямів дослідження функціонування ліричного сюжету вірша-метафори у літературі до трьох аспектів:

1. Змістовно-тематичний аспект передбачає вивчення та класифікацію основних мотивів, що звучать у ліричному сюжеті вірша-метафори та його різновидів (вірші-порівнянні, вірші-алегорії та вірші-символи) з метою виявлення змістовного шару зазначеного жанру. Залучення змістовно-тематичного аспекту до аналізу ліричного сюжету в вірші-метафорі дозволить відповісти на питання про те, що є предметом зображення у цих поетичних творах.

2. Структурно-стильовий аспект визначає будову та використані художні засоби ліричного сюжету в вірші-метафорі та його різновидах (вірші-порівнянні, вірші-алегорії та вірші-символи). Цей аспект детально розроблений в наукових працях Б.П. Іванюка [10] та І.В. Прокоф'єва [14]. Структурно-стильовий аспект досліджує, з яких складових та як вибудовується художнє ціле ліричного сюжету у вірші-метафорі.

3. Онтологічний аспект допомагає з'ясувати буттєві засади функціонування ліричного сюжету у вірші-метафорі та його різновидах, дослідити глибинну сутність ліричного сюжету віршів-метафор та філософсько-психологічну парадигму зазначених поетичних творів. У межах онтологічного аспекту знаходимо відповідь на питання, чому ліричний суб'єкт поетично відображує свій внутрішній світ, до яких висновків доходить та які ціннісні орієнтири вибудовує.

Вказана триаспектна схема аналізу вірша-метафори дозволить системно дослідити закономірності функціонування ліричного сюжету у творчості різних авторів та відповідь на питання про те, що відображається в ліричному сюжеті віршів-метафор, з яких компонентів ліричний сюжет складається та які онтологічні функції виконує. Застосуємо запропоновану схему аналізу ліричного сюжету у вірші-метафорі у творчості М. Вінграновського.

Микола Вінграновський належить до майстрів метафоричних образів і творців віршів-метафор. Ліричний сюжет у віршах-порівняннях, віршах-алегоріях та віршах-символах цього автора має такі риси, як авторське осмислення та інтерпретація суспільно-політичних та історичних подій в Україні, внутрішні інтимні переживання ліричного суб'єкта, поетичне відображення зв'язку людини з природою та космічними силами («В ясновельможному тумані...», «Народе мій! Поки ще небо...», «Над гаєм грає птичий грай...», «Снігами вітровінь поля відволочила...», «Шепоче дощ про тебе у траві...» та ін.).

У складі віршів-метафор художні засоби характеризуються широким застосуванням епітетів, антропоморфних метафор та персоніфікацій («При всій-усій своїй осанні / Коронувався мухомор...», «Додому ніч собі на небо йшла, / І на зорю дивилася мурашка...», «...сніги, що ходять без ноги...», «Дніпровими високими очима / Дитинносіро глянула весна...» та

ін.) індивідуалізованим авторським стилем, багатозначністю, архетипністю та глибокою філософічністю («Вві сні наш заєць знову задрімав...», «В ясновельможному тумані...», «Над гаєм грає птичий грай...», «Снігами вітровінь поля відволочила...», «Що хулою протяга хвала?» та ін.).

Актуалізується міфопоетичний світогляд людини, порушуючи питання національної самоідентифікації та визначення власного місця у світі («Цвітуть на білому хати...», «Чорно райдуга», «Народе мій! Поки ще небо...», «Скажи мені, Дніпре...», «Що хулою протяга хвала?» та ін.).

«Цвітуть на білому хати...» [3, с. 210] за художніми ознаками належить до вірша-символа. Автор поетично осмислює білу хату як символ сімейного затишку та благополуччя, що становить фабулу твору. Ліричний сюжет у цьому виді вірша-метафори будується на протиставленні хати і навколишнього світу, в якому вирує зима. Таким чином, відбувається актуалізація архетипного концепту «свій-чужий». Структурності сюжету надає анафора із дієслова «цвітуть». Завдяки тропам, а саме: повторам («У грудях грудня – зими, зими...»), персоніфікації («димів скуповжені хвости»), порівнянні-зіставленні («Дитя заснуло на руці, / Як слово на долоні мови».

Естетичний ефект, що створений використанням кольору «цвітуть на білому хати», візуально увиразнює замальовку.

За спостереженнями Л. Гливінської, яка досліджувала назви білого –кольору снігу, М. Вінграновський «послідовно використовує в описово-зображальній функції як атрибут зимових пейзажів і значно урізноманітнює засоби лінгвалізації усталених художніх образів. Це й метафоричні структури, сформовані на ґрунті ботаноморфізації приписування реаліям властивостей рослин («Цвітуть на білому хати <...> Цвітуть обмерзлі криниці / Холодним квітом мармуровим» [3, с. 210]).

На думку Л. Кравець, у метафорах такого типу «не тільки проступає етноментальна специфіка, а й виявляється одна із характерних рис ідіостилію митця – розкривати через антропоморфізацію природи внутрішній стан людини» [11, с. 39–45].

Ліричний сюжет вірша-порівняння «Над гаєм грає птичий грай...» [3, с. 150] становить перебіг природних явищ та людських циклів у природі.

М. Вінграновський переносить фізичні та моральні властивості людини на природу, застосовуючи антропоморфні метафори та персоніфікації: «В дощі вдягаються тополі, / І квітів жовто-синя повінь / Біжить навшпиньках до Дніпра...», «Радіє колесо на хаті – / Лелеченята сплять у нім. / Радіють глечики пузаті – / Корову звеселяє грім...». Автор проголошує життя найвищою цінністю, закликаючи до збереження миру та спокою.

У вірші-алегорії «Чорна райдуга» [3, с. 210–211] відображаються внутрішні переживання ліричного героя через відмову коханої. У цьому випадку варто звернути увагу на заголовок, який «є структурно-смысловим формантом, що означає тему-ідею твору ... назва є сильною позицією, вона актуалізована автором шляхом утворення оксюморонного образу: епітет чорна та лексема райдуга за кольором є контекстуальними антонімами і привертають увагу читача як своєрідна загадка, відгадати яку неможливо без звернення до самого тексту» [17].

Сюжет у цьому виді вірша-метафори має чітку композицію. Риторичним звертанням ліричного героя у заперечній формі розпочинається зачин: «Не дівчина, не мати, не сестра – / богине віри і добра богине... / Блискуча маско віри і добра!». Розгортання сюжету відбувається шляхом запереченням змісту останніх двох рядків першої строфи: «Та що лукавить? В серці я на «ви»/ ще із думками вашими, з тривоною, / із гудзиками вашими, підлогою/ і з люстрою під стелею весни». Використання займенника «ви» вказує на повагу і водночас на відчуження, дистанціювання від ліричної героїні. Колізіями виступають почуття ліричного героя, що відображаються у коливанні емоційного стану – від байдужості до розбурханого вулкана, боготворіння: «Я – ще вулкан розвержений любові, / Що прагнув смерті вашої не раз, / Щоб доторкнутися і воскресити вас». Лірична героїня замальовується як уособлення обману, «маскараду любові», вона символізує нездійсненні надії, що втілюються у метафоричному образі «чорної райдуги». Чорний колір символізує трагізм, смерть, загублене життя і надії. Маємо дихотомію «світло-темінь». На цій суперечності, протиставленні побудована композиція ліричного сюжету. Вихід із безнадії власних почуттів ліричний ге-

рой бачить у деміургації: з'являється потаємне бажання смерті ліричної героїні, аби потім своєю любов'ю воскресити її: «Що прагнув смерті вашої не раз, / щоб доторкнутися і воскресити вас». Ліричний герой хоча б у такий спосіб прагне бути причетним до життя коханої жінки, мати владу над нею. Кульмінацією є фраза: «Бо ви – брехня! Ви – маскарад любові!».

Це той випадок, коли у вірші у заголовку кодується фабульно-сюжетний елемент, що розгортається і прояснюється протягом подальшого прочитання тексту. «Чорна райдуга» постає метафорою нерозділеного кохання, яке повністю знищує надію ліричного суб'єкта на щастя.

Отже, у творчому доробку М. Вінграновського вірш-метафора та його різновиди займають визначне місце. Ліричний сюжет у вірші-метафорі реалізується на трьох рівнях: на змістовно-тематичному, структурно-стильовому та онтологічному. Кожен із запропонованих рівнів виявляє сюжетні особливості вірша-метафори та його різновидів (вірш-порівняння, вірш-алегорія, вірш-символ).

Змістовно-тематичний аспект окреслює змістовні орієнтири творів, визначає тематику віршів-метафор. У віршах-порівняннях, віршах-алегоріях, віршах-символах превалюють теми кохання, зв'язку людини з природою, національної самоідентифікації, місця поезії та мистецтва в житті людини та ін.

Структурно-стильовий аспект передбачає дослідження механізмів побудови віршів-метафор, композиційної та стильової структури текстів. У віршах-метафорах відзначається значне використання антропо-, зоо- та природоморфних метафор та персоніфікацій, епітетів, порівнянь і т. д. Це пов'язано з авторським розкриттям внутрішнього стану ліричного суб'єкта через перенесення фізико-фізіологічних та психологічних властивостей людини на природу та тварини і навпаки.

Онтологічний аспект визначає сутнісні характеристики віршів-метафор на найвищому філософському рівні. У віршах-метафорах М. Вінграновський ставить глобальні філософські питання сенсу людського існування, побудови стосунків між людиною і природою, особистістю і суспільством, будується вертикаль цінностей.

Аналіз ліричного сюжету віршів-метафор у творчості М. Вінграновського не є завершеним і потребує подальшого вивчення. Важливою перспективою аналізу зазначеного жанру є розгляд віршів-метафор з точки зору генетичного та міфопоетичного аспектів.

Список використаних джерел

1. Адельгейм Є. Складний зміст простоти / Є. Адельгейм // Літературна Україна. – 1971. – 16 лип. – С. 17–18.
2. Благой Д.Д. Творчество Тютчева / Д.Д. Благой // Три века: из истории русской поэзии XVIII, XIX и XX вв. – М.: Советская литература, 1933. – 207 с.
3. Вінграновський М.С. Вибрані твори: у 3 т. – Т. 1: Поезії / М.С. Вінграновський / Вступна стаття Т. Салиги. – Тернопіль: Богдан, 2004. – 400 с.
4. Гливінська Л.К. Колір як образ: мовно-поетичний живопис Миколи Вінграновського / Л.К. Гливінська // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – 2010. – Вип. 12. – С. 24–29.
5. Грехнев В.А. Об стоках малых композиционных форм в лирике Тютчева / В.А. Грехнев // Русская литература XIX в.: вопросы сюжета и композиции. – Горький: Издательство Горьковского университета, 1975. – С. 160–174.
6. Жирмунский В.М. Метафора в поэтике русских символистов / В.М. Жирмунский // Поэтика русской поэзии. – СПб.: Азбука-классика, 2001. – 496 с.
7. Малишко А. Люблю нашу молодую літературу / А. Малишко // Дніпро. – 1963. – № 3. – С. 63–68.
8. Моренець В. Свобода поезії і поезія свободи (До 60-ліття М. Вінграновського) / В. Моренець // Дивослово. – 1996. – № 11. – С. 10–14.
9. Иванюк Б.П. Метафора и произведение (структурно-типологический, историко-типологический и прагматический аспекты исследования) / Б.П. Иванюк. – Черновцы: Рута, 1998. – 252 с.

10. Іванюк Б.П. Метафора і літературний твір: структурно-типологічний, історико-типологічний та прагматичний аспекти дослідження (на матеріалі російської літератури): Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.02; 10.01.06 / Б.П. Іванюк; НАН України. Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка. – К., 1999. – 32 с.
11. Ковалів Ю.І. «Творись, мій труд!» / Ю.І. Ковалів // Рад. літературознавство. – 1986. – № 11. – С. 26–33.
12. Кравець Л. «А тут животворяще слово мого народу і моє!» (метафора М. Вінграновського) / Л. Кравець // Культура слова. – 2011. – Вип. 75. – С. 39–45.
13. Лисиченко Т.Ю. Текстотворча функція метафори в поезії Максима Рильського / Т.Ю. Лисиченко // Лінгвістика: збірник наукових праць. – № 3 (21). – Ч. II. – 2010. – С.131–136.
14. Прокоф'єв І.В. Поетика Леоніда Талалая / І.В. Прокоф'єв // дис. ... канд. філол. наук. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, – К., 2004. – 345 с.
15. Тынянов Ю.Н. Вопрос о Тютчеве / Ю.Н. Тынянов // Поэтика. История литературы. Кино. – М.: Наука, 1977. – С. 350–394.
16. Ужогова Е.В. Лирические композиции Тютчева / Е.В. Ужогова, Е.С. Хаев // Русская литература XIX в.: Вопросы сюжета и композиции. – Горький: Изд-во Горьковского ун-та, 1975. – 168 с.
17. Яновська О.А. Особливості структурно-сислової побудови поезії «Чорна рай-дуга» М. Вінграновського [Електронний ресурс] / О.А. Яновська. – Режим доступу: http://nauka.hnpu.edu.ua/sites/default/files/fahovi_%20vudannia/2009/Statti%20Lingvistichni%20doslidgennia%2025/27.html
18. Бездітько В. Лексикологія і фразеологія [Електронний ресурс] / В. Бездітько. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu_lingv/2008_25/27.html

Статья посвящена изучению лирического сюжета в стихотворении-метафоре в творчестве Н. Винграновского. Его структура исследуется в трех аспектах: содержательно-тематическом, структурно-стилевом и онтологическом. Обращено внимание на основные черты лирического сюжета в стихотворении-сравнении, стихотворении-аллегии и стихотворении-символе.

Ключевые слова: стихотворение-метафора, стихотворение-сравнение, стихотворение-аллегория, стихотворение-символ, лирический сюжет.

This article is devoted to the study of lyrical plot in the poem-metaphor on the materials of M. Vinhranovsky's poetry. The structure of the lyrical plot in the poem-metaphor is investigated in the three aspects: content-thematic, structural-stylistic and ontological. Special attention is paid to the main features of the lyrical plot in the poem-comparison, poem-allegory, poem-symbol.

Key words: poem-metaphor, poem-comparison, poem-allegory, poem-symbol, lyrical plot.

Одержано 14.05.2014.